

DE KENTHEORETISCHE GEGENSTANDSRELATIE EN DE LOGISCHE SUBJECT-OBJECTRELATIE

door

HERMAN DOOYEWEERD

De drie grondvragen, waarmee de Wijsbegeerte der Wetsidee haar transcendente kritiek van de theoretische denk- en ervaringshouding in de Prolegomena geopend heeft, zijn sinds de zestiger jaren steeds meer in discussie gekomen.

P. de B. Kock, hoogleraar in de Wijsbegeerte aan de Universiteit van Oranje Vrijstaat, heeft in zijn werk *Christelijke Wijsbegeerte. Standpunte en Probleme* (Bloemfontein 1973), een uitvoerig overzicht van deze discussie gegeven, waarin de merites van de door verschillende critici aangevoerde argumenten (waaronder die van H. G. Stoker, F. Kuiper, H. van Riessen, A. L. Conradie, A. M. T. Meyer, V. Brümmer en C. A. van Peursen) besproken worden.

De bedoelde discussie is van fundamenteel belang omdat hier de wijsgerige visie op de theoretische denk- en ervaringshouding, die aan de gehele transcendente kritiek daarvan in de Wijsbegeerte der Wetsidee ten grondslag ligt, in het geding kwam. Ik heb mij niet voortijdig in deze publieke discussie willen mengen, omdat zij nog in volle beweging was en ik wilde afwachten of zij wellicht vruchtbare nieuwe gezichtspunten kon openen.

Intussen heeft de bedoelde discussie met de verschijning in 1973 van de belangrijke, aan de Vrije Universiteit te Amsterdam verdedigde dissertatie „Begrip en Idee” van de Zuid-Afrikaanse filosoof D. F. M. Strauss een zekere afronding bereikt, die het mogelijk maakt de bezwaren, die tegen mijn opvatting, resp. uitwerking van de transcendente kritiek zijn ingebracht, enigszins te classificeren.

Deze bezwaren betreffen in hoofdzaak de volgende punten:

1e. de in deze kritiek aangenomen (slechts intentionele) antithetische relatie tussen onze logische denkfunctie en de daaraan in onze theoretische denk- en ervaringshouding in theoretische abstractie tegenovergestelde niet-logische aspecten van de menselijke ervaringshorizon, die daardoor tot theoretisch probleem voor de kentheorie worden;

2e. de mening, dat door middel van de transcendente kritiek, die de religieuze grondmotieven aan het licht heeft gebracht, welke nawijsbaar de ontwikkeling van het Westers denken hebben beheerst, het denkcontact tussen de vaak scherp tegenover elkander staande wijsgerige richtingen, die zich in toenemende mate van elkander hebben afgesloten, weer kan worden hersteld;

3e. de opvatting, dat de structuren der modale aspecten en de typische structuren der individualiteit in de kosmische tijdsorde zijn gegrond en dat de menselijke existentie, ofschoon naar al haar modale aspecten en indivi-

dualiteitsstructuren door de kosmische tijd omsloten, in haar religieuze centrum deze tijd te boven gaat;

4e. het bloot *formeel* karakter van de wets- en subjectsidee als noodzakelijke transcendentale grondidee van *iedere* mogelijke wijsbegeerte.

Bovengenoemde bezwaren zijn deels door sommige vooraanstaande aanhangers van de Wijsbegeerte der Wetsidee, deels door critici van principieel andere wijsgerige richting ingebracht en zij verdienen ongetwijfeld alle zonder onderscheid ernstige overweging. Dit neemt intussen niet weg, dat de sub 1e vermelde bezwaren een zekere voorrang hebben in het licht van de methodische opzet van de door de Wijsbegeerte der Wetsidee ontwikkelde transcendentale kritiek van de theoretische denk- en ervaringshouding, waarom ik in dit artikel nog alleen op de door Strauss geopperde bedenkingen zal ingaan. Immers de door de Wijsbegeerte der Wetsidee ontwikkelde transcendentale kritiek maakte voor het eerst deze denk- en ervaringshouding, die tot nu toe veelszins als een onproblematisch gegeven voor de kennistheorie was aanvaard, tot een kritisch probleem door een onderzoek in te stellen naar haar innerlijke aard en naar de noodzakelijke vooronderstellingen, die haar *eerst mogelijk maken en uit haar innerlijke aard en structuur zelve* voortvloeien, ook al kunnen zij blijken ten dele van boven-theoretisch karakter te zijn. Daarmee werd tegelijk afgesneden de dogmatische aanvaarding van de autonomie van het theoretische denken en kennen als een vermeend vanzelfsprekend uitvloeisel uit hun wetenschappelijke aard, zonder dat men zich van die laatste kritisch rekenschap had gegeven.

Daarom moest de door de Wijsbegeerte der Wetsidee ontwikkelde transcendentale kritiek beginnen met een kritisch onderzoek naar de aard en structuur van de theoretische denk- en ervaringshouding. Dit geschiedde, gelijk bekend, in een confrontatie van de laatste met de niet-theoretische denk- en ervaringshouding van het dagelijks leven. Deze confrontatie voerde dan tot de ontdekking van een voor de theoretische houding karakteristieke antithetische relatie, de zgn. tegenstandsrelatie, waarin wij onze logische of analytische denkfunctie stellen tegenover bepaalde velden van onderzoek van elkander onderscheiden door de verschillende theoretisch geabstraheerde modale aspecten en individualiteitsstructuren van de menselijke ervaringswereld.

De oorspronkelijke formulering van deze antithetische relatie in de 1e en 2e editie van *A New Critique of Theoretical Thought* had schijnbaar een beperkter strekking in zover ze alleen de tegenoverstelling van de niet-logische modale aspecten aan de logische denkfunctie vermeldde. Even later werd echter in een noot de correctie aangebracht, dat ook het logisch aspect zelve tot „Gegenstand” van de theoretische analyse moet worden, wanneer het erom gaat een kentheoretisch begrip van dit aspect in zijn modale structuur te verwerven. Deze, aanvankelijk nog slechts terloops aangebrachte correctie, die eerst in vol. II bij de behandeling van de kentheorie werd uitgewerkt, werd het aanknopingspunt voor een uiterst scherpzinnige kritiek, waaraan de jonge Dr. Strauss in zijn boven aangehaald proefschrift over *Begrip en Idee* mijn conceptie van de tegenstandsrelatie onderworpen heeft.

Deze kritiek spitste zich toe op mijn scherpe onderscheiding van deze

theoretische relatie en de subject-objectrelaties, waarin wij in de pre-theoretische denk- en ervaringshouding van het dagelijks leven de zich binnen de menselijke ervaringshorizon presenterende werkelijkheid vatten.

Strauss' kritiek heeft — en dat is mijns inziens haar verdienste — een aantal problemen aan het licht gebracht waarvoor de bedoelde onderscheiding de transcendentale kritiek stelt en die in de formulering van de drie transcendentale grondproblemen van de theoretische denk- en ervaringshouding in de *Prolegomena* van de *New Critique* nog niet aan de orde komen. Het betreft hier met name de vraag of de theoretische „gegenstandsrelatie”, waarin volgens mij de modale aspecten van onze ervaringswereld uiteen en tegenover elkander gesteld worden, zich niet laat oplossen in de theoretisch-logische subject-objectrelatie, waarin deze aspecten ook volgens mij logisch geobjectiveerd worden. Is met andere woorden de theoretische antithesis tussen onze analytische denkfunctie en de niet-logische aspecten van *inter-modaal* dan wel van *intra-modaal* (en wel van *logisch*) karakter? In het eerste geval zou het onverklaarbaar zijn, hoe het logisch aspect zelf „Gegenstand” van onze logische of analytische denkfunctie kan worden, welke mogelijkheid toch uitdrukkelijk door mij erkend is. In het tweede geval zou de in mijn uiteenzetting van de transcendentale kritiek gemaakte onderscheiding tussen de gegenstandsrelatie en de subject-objectrelatie niet zijn te handhaven.

Zie hier kort samengevat het dilemma, waarvoor volgens Strauss de door mij ontwikkelde transcendentale kritiek van de theoretische denk- en ervaringshouding zich gesteld ziet. Hijzelf is van mening, dat de enig juiste uitweg uit dit dilemma is de gegenstandsrelatie op te lossen in de theoretische subject-objectrelatie waardoor dan vanzelf de logische contradicties, waarin de transcendentale kritiek zich naar zijn mening bij handhaving van de tegenstelling tussen deze beide relaties zou verstrikken, zouden verdwijnen. Deze oplossing wordt door hem geadstrueerd in een uitvoerig en scherpzinnig betoog, dat op het eerste gezicht onweerlegbaar schijnt en waarvoor hij volledige instemming vond bij de bekende emeritus-hoogleraar van de Stichting Bijzondere Leerstoelen in de Calvinistische Wijsbegeerte J. P. A. Mekkes, die reeds vóór hem in dezelfde richting een oplossing had gezocht.

Deze adstructie onderscheidt Strauss' gedachtengang van die van Prof. van Riessen, die in zijn boeken „Wijsbegeerte” en „Op wijsgerige wegen” zonder nadere argumentatie beweerde, dat de gegenstandsrelatie eenvoudig niet bestaat en ook door niemand anders dan mij ooit gesteld of begrepen was. Deze boude bewering dient vóór alles kritisch te worden onderzocht door een summiere relevering van de ontstaansgeschiedenis van de antithetische gegenstandsrelatie in de antieke Griekse kennistheorie.

In de vóór-Socratische wijsbegeerte, waarin de wetenschappelijke begripsvorming nog niet tot theoretisch probleem was geworden, ging men algemeen uit van de opvatting, dat het *gelijke slechts door het gelijke* gekend kan worden. Deze opvatting vinden wij zowel in de Ionische natuurfilosofie tot op Anaxagoras als in de door Parmenides gegrondveste metafysische zijsleer. In de eerste, die reeds door Anaxagoras' tegenoverstelling van de *nous* als denkende geest en de *materie* die door het denken *beheerst* wordt, principieel ondergraven werd, voerde dit tot de opvatting, dat wij de „elementen”, waaruit naar de antieke opvatting de kosmos is ontstaan

(water, aarde, vuur en lucht) slechts kennen door deze zelfde elementen, waaruit de mens zelf is ontstaan. In Parmenides' metafysische zijnsleer voert de bedoelde gedachte dat het gelijke slechts door het gelijke is te kennen tot de identificatie van theoretisch denken en zijn: het onveranderlijk *zijn* is slechts te kennen door het *theoretisch denken*, omdat dit denken hetzelfde is als dit zijn en het theoretisch denken krachtens het logisch grondprincipe der identiteit hetzelfde is als datgene waarop dit denken betrokken is, nl. het *alleen denkbare zijn*.

Zodra echter het Socratische inzicht was verkregen, dat theoretische kennis slechts langs de weg van het *theoretisch-logisch begrip* van het kenbare is te verkrijgen, was de identificatie van de theoretische kennis met het gekende niet langer te handhaven.

Immers de begripskennis werd door Socrates scherp gesteld tegenover de zinnelijke waarneming van het zinnelijk waarneembare, waarin zowel de Ionische natuurfilosofen als de Sofisten de menselijke kennis lieten opgaan. En de logische identiteit van het zijnde laat zich, gelijk Plato in zijn dialectische dialoog *Parmenides* aantoonde, slechts vatten in haar correlatie tot de logische verscheidenheid van het *anders zijnde*.

Zo vinden we dan ook bij Socrates' grootste leerling Plato een uitdrukkelijke verwerping van de stelling, dat het gelijke door het gelijke gekend wordt (*Politeia* 438e) en de karakterisering van het theoretisch kenbare, als het ἀντικείμενον, het aan de theoretisch-logische denkactiviteit *tegenovergestelde*. De theoretische tegenstandsrelatie was dus reeds in de klassieke Griekse wijsbegeerte bekend. Uiteraard werd ze hier echter niet, gelijk in de transcendentale kritiek der Wijsbegeerte der Wetsidee gevat in het kader van de modale aspecten van de menselijke ervaringshorizon. Want het inzicht in de modale zin-structuur dezer aspecten en hun onverbreekelijke onderlinge zin-samenhang werd hier volkomen geblokkeerd door het dualistisch grondmotief van het Griekse denken, het vorm-materie motief, dat Plato dreef tot zijn scherpe antithesis tussen het „*genos horaton*” (de materiële, aan ontstaan en vergaan onderworpen, zinnelijk waarneembare wereld) en het „*genos noëton*” (de intelligibele wereld der ideële mathematische en der eidetische zijnsvormen). Plato's rusteloos pogen, om deze antithesis in een theoretische synthesis te overbruggen, stuitten, zoals ik in de eerste band van mijn „*Reformatio en Scholastiek in de Wijsbegeerte*” heb aangetoond, af op het in diepste zin *religieus* karakter van het Griekse vorm-materie motief, dat vóór Aristoteles gewoonlijk met de Pytagoreïsche benaming *peras* en *apeiron* werd aangeduid.

Na dit summiere exposé van de ontstaansgeschiedenis van de theoretische tegenstandsrelatie in de antieke Griekse wijsbegeerte keren wij terug tot het kritisch betoog van de heer Strauss i.z. de onhoudbaarheid van de door mij in de transcendentale kritiek van de theoretische denk- en kenhouding aangenomen onderscheiding van de inter-modale theoretische tegenstandsrelatie en de intra-modale logische subject-objectrelatie.

Ik moet dan allereerst opmerken, dat ik bij de aanvankelijke omschrijving van de theoretische tegenstandsrelatie deze scherp moest onderscheiden van de subject-objectrelaties *zoals we die in de niet-theoretische zogenaamde naïeve ervaring aantreffen*, waarin onze logische denkfunctie nog geheel „enstatisch” in de continuïteit van de kosmische tijd is ingesteld, en van een uiteen- en tegenoverstelling der modale aspecten nog geen sprake is. Hier

hebben de subject-objectrelaties nog alleen een zogenaamd „ontisch” karakter, d.w.z. zij behoren hier tot de *integrale tijdelijke werkelijkheid* zelve, zoals die zich binnen de menselijke ervaringshorizon geeft. Vandaar dat ik het contrast tussen deze subject-objectrelaties en de theoretische tegenstandsrelaties zó formuleerde: de eerste laten de empirische werkelijkheid *in-een* of *intact*, de laatste leggen haar *uiteen* en beantwoorden niet aan de werkelijkheid, zoals die zich aan onze ervaring geeft.

De *theoretische* subject-objectrelaties daarentegen zijn onverbreekelijk aan de ken-theoretische tegenstandsrelatie gebonden en konden daarom eerst ter sprake komen, nadat in de Prolegomena van de transcendente kritiek het principiële verschil tussen de theoretische en de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding was uiteengezet.

Doordat Strauss de antithetische inter-modale tegenstandsrelaties en de daarmee samenhangende inter-modale synthesis als kenmerk van de theoretische denk- en ervaringshouding meent te moeten afwijzen en beide te kunnen oplossen in de intra-modale logische subject-objectrelaties, vervaagt bij hem ook het principiële verschil tussen de ontische subject-objectrelaties in de naïeve vóór-theoretische denk- en ervaringshouding enerzijds en de kentheoretische subject-objectrelaties anderzijds. Daarmede werd schijnbaar een fundamenteel stuk van de transcendente kritiek, zoals ik die in mijn vierdelig werk *A New Critique of Theoretical Thought* ontwikkeld heb, prijsgegeven, omdat immers juist de vereenzelviging van de tegenstandsrelatie met de kentheoretische subject-objectrelatie de neo-Kantiaanse en Husserliaanse kennistheorie verleid had tot de onhoudbare vereenzelviging van de zogenaamde naïeve ervaring met de theoretische werkelijkheidsvisie van het *naïef realisme*. En dit was toch zeker niet de bedoeling van Strauss!

Het is dus noodzakelijk dieper op het betoog van deze schrijver, die in zijn werk over Wijsbegeerte en Vakwetenschap op zo voortreffelijke wijze Stoker's bezwaren tegen de transcendentaal-kritische methode van de Wijsbegeerte der Wetsidee en haar vermeende vervanging door de z.g.n. „pharoterische” methode (die van de zelf-openbaring van het geschapene uitgaat) weerlegd heeft, in te gaan.

Het was van te voren te verwachten, dat Strauss de spits van zijn aanval op mijn conceptie van de tegenstandsrelatie zou richten op mijn erkenning, dat ook het logisch aspect zelf tot „Gegenstand” moet worden gemaakt van onze actuele logische denk- en kenfunctie, om theoretische kennis van zijn modale structuur te verwerven. Onze logische of analytische denkfunctie fungeert immers zelf in het logisch aspect van onze ervarings- en bestaanshorizon. Hoe zou dan dit aspect in een *inter-modale* tegenstandsrelatie tot onze logische denkfunctie kunnen staan? Het schijnt dus op het eerste gezicht onweerlegbaar, dat de kentheoretische relatie hier van *intra-modaal* logisch karakter moet zijn.

De schrijver wist echter ook zelf zeer goed, dat onze *actuele* analytische denkfunctie niet in het *theoretisch geabstraheerde* logisch denk- en ervaringsaspect kan fungeren. Dit kan alleen in dit modale aspect, zoals het ons *vóór-gegeven* is binnen de integrale kosmische tijdsorde van de *werkelijke* menselijke ervaringswereld, d.w.z. *niet* geanalyseerd in theoretische abstractie, en subjectief analytische uiteen- en tegenoverstelling, maar in zijn volle inter-modale zin-samenhang met de overige modale aspecten.

Onze actuele theoretisch-analytische denkfunctie kan haar actualiteit

slechts openbaren in typisch analytisch gekwalificeerde denk-acten, die in hun individualiteits-structuur in beginsel in alle modale aspecten fungeren en waarin naar hun intentionele inhoud zowel de theoretische abstractie van het logisch aspect als zijn inter-modale tegenoverstelling aan alle niet-logische aspecten van de menselijke ervaringswereld wordt bewerkstelligd. Dat hierbij ook de geabstraheerde niet-logische aspecten theoretisch tegenover elkander worden gesteld is voor een juiste analyse van de modale structuur van het logisch aspect noodzakelijk. We zouden immers niet in staat zijn de analogische momenten in deze modale structuur van elkander te onderscheiden zonder de modale aspecten in theoretisch-logische antithesis te stellen naar welker zin-kernen zij ter laatste instantie heenwijzen. Maar, zo zegt Strauss, deze theoretische antithesis laat in elk geval geen inter-modale synthesis toe, en is bijgevolg van geheel andere aard dan de kentheoretische tegenstandsrelatie, die volgens Dooyeweerd juist zulk een inter-modale synthesis vereist.

Maar deze tegenwerping kan de schrijver niet staande houden. Want *iedere* theoretische *inter-modale* antithesis vindt haar noodzakelijke keerzijde in een theoretische *inter-modale* synthesis, daar zij geen ander doel heeft dan tot een verantwoord begrip van de tegenover elkander gestelde modale aspecten te komen.

Wanneer de schrijver met zijn bovenvermelde tegenwerping gelijk had, dan zou een theoretisch begrip van een individualiteitsstructuur, die gekenmerkt is door een typische interne bestemmingsfunctie en een typische funderingsfunctie, die slechts in onverbreekelijke theoretische zin-samenhang in hun individualiteitstype te vatten zijn, en beide in hun „gegenständlich” karakter van niet-logische aard zijn, onmogelijk moeten worden geacht. Strauss is echter veel te goed thuis in de theoretische begripsvorming van deze structuren, om deze consequentie voor zijn rekening te nemen.

Om tot een verantwoord kentheoretisch begrip van het uit de continue kosmische tijdssamenhang der modale aspecten geabstraheerde logisch aspect te komen is een successieve reeks van inter-modale analytische en synthetische kenacten nodig, waardoor we de logisch gekwalificeerde analogische zin-momenten zowel in hun modaal verschil van de niet-logische modale zinkernen, waarnaar zij terug- respectievelijk vooruitwijzen, als in hun inter-modale zin-samenhang met deze laatste moeten vatten, en hun juiste plaats in de kosmologisch bepaalde volgorde der analogieën moeten vaststellen. Dit wil zeggen dat dit uiterst gecompliceerde proces van theoretische begripsvorming van het logisch aspect, evenals dat van ieder ander aspect zowel een *positieve* als een *negatieve* zijde heeft, die *beide recht moeten doen aan de inter-modale zin-samenhang* van het logische en de niet-logische aspecten.

Ofschoon Strauss zich reeds in zijn voortreffelijk in drie banden verschenen werk „Die Samenhang van Wijsbegeerte en Vakwetenschap” grondig vertrouwd toonde met deze methode van begripsvorming van de modale aspecten, heeft hij zich mijns inziens thans het inzicht in de ware strekking daarvan, althans ten dele, geblokkeerd door zijn afwijzing over de gehele linie van de inter-modale tegenstandsrelatie en de inter-modale synthesis als kenmerken van de theoretische denk- en ervaringshouding, terwijl hij die in zijn vroeger werk volledig aanvaard had.

Zo komt de schrijver op blz. 105, van zijn aan de Vrije Universiteit ver-

dedigd proefschrift tot de uitspraak: „De theorie van 'n intermodale sintese impliseer . . . 'n merkwaardige en onhoudbare sirkel; om die logiese aspek te analiseer word 'n inter-modale sintese met al die nie-logiese aspekte benodig sonder dat als resultaat gekom word tot 'n inter-modale sintese met die modale struktuur van die logiese aspek sêlf.” De skrywer meent deze onderstelde sirkel in de vorm van een logische contradictie als volgt te kunnen formuleren: „de modale struktuur van die logiese aspek kan nie in 'n inter-modale sintese geanaliseer word nie as en slegs as dit wel in een inter-modale sintese gevat kan word” (t.a.p. blz. 106).

In de samenvatting van zijn bezwaren teen die inter-modale opvatting van het kentheoretisch begripsinzicht in die modale struktuur van het logisch aspek merkt de skrywer op: „Is die teoretiese begrip van die modale struktuur van die logiese aspek inter-modaal of intra-modaal van aard? Ons het gesien dat beide moontlikhede ewe onhoudbare konsekwensies bevat vir die teorie van 'n inter-modale sintese. As dit intramodaal” (d.w.z. alleen binne het logisch aspek besloten, D.) „is, verskil die teoretiese begrip van die logiese aspek van alle andere teoretiese begrippe. Dat dit inter-modaal is beteken schijnbaar slegs dat die logiese aspek via 'n inter-modale sintese met die nie-logiese aspekte geanaliseer kan word. Dit geld egter eweseer van elke nie-logiese aspek en bevat bovendien die . . .” (vroeger genoemde, D.) „logiese contradiksie . . .”

Dit zijn ongetwyfeld *goed bedoelde*, maar niettemin ietwat uitdagende uitspraken, die mijnerzijds niet onbeantwoord kunnen blijven.

Alvorens op deze argumentatie nader in te gaan, wil ik echter allereerst wat uitvoeriger ingaan op de reeds hierboven gesignaleerde bedenkelijke vervaging van 's skrywers visie op die verhouding van die teoretiese tot die vóór-teoretiese (zgn. naïeve) denk- en ervaringshouding, die het gevolg is van zijn poging die gegenstandsrelatie in die logische subject-objectrelatie op te lossen.

Volgen hem zou in het vóór-teoretisch denken reeds een *impliciet begrip* van die modale aspecten aanwesig zijn en zou het teoretisch denken dus niet anders doen dan dit impliciete begrip *expliciet* maken door een *uiteenstelling* van deze aspecten en die explicering van hun analogiese modale struktuur-momenten, die in het vóór-teoretisch begrip reeds impliciet zouden zijn gevat. Daarvoor beroept hij zich op mijn uitspraak, dat het teoretisch denken die vóór-teoretiese (zgn. naïeve) ervaring niet kan afbreken, maar haar slechts kan ontsluiten en verdiepen. Dit beroep is echter misplaatst. Want die bedoelde uitspraak had niets van doen met 's skrywers opvatting, dat we in die naïeve denk- en ervaringshouding reeds een impliciet begrip van die modale aspecten en hun modale structuren zouden hebben, dat in die kentheorie slechts zou moeten worden geëxpliceerd. Haar strekking was geen andere dan een principiële bestrijding van de in die kentheorie der moderne immanentiefilosofie veelal gehuldigde opvatting, dat die zgn. naïeve ervaring een theorie over die empiriese werkelykheid zou zijn, nl. die theorie van het naïef realisme of die „Abbild theorie”, die door die kritiese kennistheorie van Kant in bond met Müller's theorie van die zintuigelyke waarneming (die theorie van die zgn. spesifieke energie der zintuigen) grondig zou zijn weerlegd.

Strauss' huidige opvatting, dat we in het vóór-teoretisch denken reeds een impliciet begrip van die structuren der modale aspecten zouden hebben,

is in strijd met het *strict gegeven* in de naïeve denk- en ervaringshouding. Wat bedoelt de schrijver met zijn stelling dat in de vóór-theoretische begrippen reeds een *begrip* van de modale aspecten en hun modale structuren zou zijn *geïmpliceerd*? Hij erkent dat de vóór-theoretische begrippen betrokken zijn op individuele entiteiten, die in hun concrete werkelijkheid in beginsel in alle modale aspecten van de menselijke ervaringswerkelijkheid fungeren. Maar dit fungeren is slechts mogelijk binnen de individualiteitsstructuren der concrete werkelijkheid die op generlei wijze uit de modale structuren der aspecten zijn af te leiden, evenmin als deze laatste uit de eerste zijn te deduceren. Op dit cardinale punt heerst ook bij sommige aanhangers van de Wijsbegeerte der Wetsidee ernstig misverstand, in zover zij menen, dat de modale structuren door steeds verder gaande abstractie vanuit de concrete werkelijkheidservaring zouden zijn te ontdekken. Dit misverstand rust op de onderstelling, dat de modale structuren zelf door de individualiteitsstructuren zouden zijn geïndividualiseerd. De ware stand van zaken is echter dat de modale structuren tot een andere dimensie van de menselijke ervaringshorizon behoren. Hun *individualisering* zou op hun *eliminering* neerkomen. Niet zij, maar alleen *de functies der concrete werkelijkheid* in de modale aspecten zijn geïndividualiseerd binnen de verschillende structuur-typen van dingen, gebeurtenissen, samenlevingsbetrekkingen enzovoorts. De modale structuren *liggen ten grondslag* aan de individualiteitsstructuren, *niet omgekeerd*. Want zonder de grondslag der individualiteitloze modale structuren zou van een typische ordening en trapsgewijze individualisering van de modale aspectfuncties der concrete entiteiten in hun individualiteitsstructuur geen sprake kunnen zijn. Daarom lijkt mij de opmerking van Strauss in de noot van blz. 118 van zijn proefschrift dat *slechts in methodische zin* een analyse van de modale structuren dient vooraf te gaan aan een expliciete ontleding van de typische totaalstructuren der naïeve ervaring toch niet juist. De schrijver meent dat, aangezien de naïeve ervaring de onvervangbare grondslag is van alle theoretisch denken, dit laatste moet uitgaan („vertrekken”) van de typische totaalstructuren, waarin de naïeve ervaring de concrete werkelijkheid vat.

Maar deze opvatting gaat kennelijk uit van de hierboven principieel verworpen gedachte dat de modale structuren ons slechts gegeven zijn in hun vermeende individualisering binnen de individualiteitsstructuren der concrete dingen, gebeurtenissen, sociale betrekkingen enzovoorts en in hun *algemeen* modaal karakter slechts door theoretische abstractie uit deze individualiteitsstructuren zijn te ontdekken.

Deze foutieve mening past geheel in de gedachtengang dat we in de naïeve ervaring reeds een *impliciet begrip* van de modale structuren zouden hebben, dat in het theoretische denken slechts *explicitering* zou behoeven. Maar zulk een impliciet begrip zou toch op zijn minst een zeker inzicht moeten onderstellen in het verschil tussen de analogische zin-momenten van een modale structuur en de zinkernen van de modale aspecten waarvan zij het analogon zijn, een verschil dat zich juist hierin openbaart, dat hun modale zin niet door deze laatste, maar door de zin-kern van hun eigen aspect is bepaald.

Strauss meent dat we in de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding inderdaad reeds een impliciet begrip van dit verschil zouden hebben, en hij tracht dit aan een concreet voorbeeld duidelijk te maken. In de naïeve

ervaring, zo zegt hij, zijn we ons terdege bewust van het (concrete) verschil tussen sociale omgang en rechtsomgang (beter gezegd „rechtsverkeer”, D.). Ik citeer zijn argumentatie in de Zuid-Afrikaanse tekst: „vriende op besoek is iets gans anders as 'n amptelik besoek van die polisie” (a.w. blz. 119). Ongetwijfeld, maar het gaat hier juist niet om het *modale* verschil tussen omgang in de oorspronkelijke zin van de sociale omgangsbetrekkingen, die onderworpen zijn aan de eigensoortige normen van beleefdheid, fatsoen, goede toon, gezelligheid, mode, enzovoorts enerzijds, en de modaal juridische zin van het rechtsverkeer anderzijds, als een retrociperende analogie van deze omgangsmodus in het juridische aspect, dat aan de modale wetkring der rechtsnormen is onderworpen. Het gaat hier veeleer om het concrete verschil tussen een vriendenbezoek en een ambtelijk politiebezoek, die ieder een eigen individualiteitsstructuur vertonen. Een ambtelijk politiebezoek fungeert evengoed als een vriendenbezoek in het modale omgangsaspect en niet alleen in het juridische. Want ook de politie is bij haar ambtelijk bezoek aan zekere omgangsnormen van beleefdheid, fatsoen enzovoorts onderworpen. Dat de politie bij haar ambtelijk bezoek het overheidsgezag vertegenwoordigt, terwijl vrienden bij hun bezoek op voet van gelijkheid in een sympathische verhouding met elkander omgaan, speelt in de *modale structuur* van het juridisch en het omgangsaspect geen enkele rol. Dit verschil is uitsluitend aan de *individualiteitsstructuren* dezer concrete gebeurtenissen te danken.

Hetzelfde geldt van de stand van zaken, dat een ambtelijk politiebezoek haar typisch kwalificerende functie in de publiekrechtelijke rechtssfeer vindt.

Het is dan ook uitgesloten, dat men in de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding reeds een impliciet begrip zou hebben van de modale structuren der verschillende ervaringsaspecten met hun zinkernen en analogische zin-momenten.

Slechts bij volledige abstrahering van de individualiteitsstructuren der concrete werkelijkheid kunnen de modale structuren der verschillende werkelijkheidsaspecten in zicht komen en van deze abstractie kan, gelijk ook Strauss uiteraard erkent, in de naïeve denk- en ervaringshouding geen sprake zijn.

Tengevolge van de vervaging van het principiële verschil tussen de theoretische en de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding bij de poging de ken-theoretische tegenstandsrelatie op te lossen in de logische subject-objectrelatie valt bij de schrijver ook een voortdurende verwarring te constateren tussen de „ontische” en de kentheoretische standen van zaken. Ik heb in de Prolegomena van de transcendente kritiek der theoretische denk- en ervaringshouding opgemerkt, dat in de subject-objectrelaties der zgn. naïeve denk- en ervaringshouding de empirische werkelijkheid wordt gevat zoals zij *zich geeft*, dat wil zeggen in de continue systatische samenhang en verbondenheid harer modale aspecten in de kosmische tijd. In de tegenstandsrelatie daarentegen worden deze modale aspecten *ken-theoretisch* (niet „ontisch”) uiteen- en tegenover elkander gesteld met de intentie ze primair in hun generale modaliteit in zicht te brengen en ze daardoor voor het theoretisch begrip toegankelijk te maken.

Dat in de zogenaamde naïeve, d.i. vóór-theoretische denk- en ervaringshouding deze aspecten met hun modale structuren niet in zicht kunnen

komen is volgens mijn uiteenzetting van de transcendentale kritiek te danken aan het feit, dat hier onze denk- en ervaringsacten nog geheel enstatisch in de concrete, individuele werkelijkheid der dingen en gebeurtenissen blijven ingesteld en dat onze begripsvorming hier nog traag blijft hangen aan de zinnelijke voorstelling. Zolang onze analytische blik niet op de modale aspecten van onze ervaringswereld zelve is gericht, kan van een *begrip* van deze aspecten, ook van een *impliciet* begrip, geen sprake zijn. Zulk een begrip zou toch, zoals de schrijver zelf erkent, op zijn minst onderstellen enig inzicht in het onderscheid tussen een modale zin-kern en de analogische zin-momenten van een modale structuur.

Maar het vroeger vermelde voorbeeld, dat de schrijver van zulk een inzicht meende te kunnen geven bleek in feite niet ter zake dienend te zijn. Hetzelfde geldt van de twee andere voorbeelden, die hij meent te kunnen vinden van een vóór-theoretisch impliciet begrip van een modaal aspect, nl. dat van hoeveelheid en ruimtelijkheid. Van een vóór-theoretisch begripsinzicht in het onderscheid van modale zin-kern en modale analogieën is in zijn commentariëring van deze laatste voorbeelden al geen sprake meer. En het is dan ook werkelijk niet vol te houden, dat men in de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding reeds het verschil zou kennen tussen de ruimtelijke modaliteit met haar onherleidbare originele zinkern en de verschillende ruimte-analogieën binnen de andere modale aspecten, die door de verschillende zin-kernen dezer laatste zijn gekwalificeerd, zoals bijvoorbeeld de fysische ruimte, de biotische ruimte, de zinnelijke waarnemingsruimte, de logische denkruimte, de cultuur-historische, de juridische ruimte (het geldingsgebied ener rechtsorde en de juridische plaats van een rechtsfeit), enzovoorts. Evenmin is in de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding een impliciet begripsinzicht aanwijsbaar in het verschil tussen het getal in zijn originele kwantitatieve zin van hoeveelhedsbepaling en de verschillende getalsanalogieën binnen de modale structuur der niet-arithmetische aspecten (bijvoorbeeld de logische eenheid en veelheid, de juridische eenheid en veelheid, de morele twee-eenheid van de echtgenoten, de Goddelijke Drie-eenheid als oecumenisch geloofsstuk der Christelijke Kerk met zijn pistische getalsanalogie enzovoorts).

De ontische systase van de modale functies in de concrete werkelijkheden waarborgt allermint een vóór-theoretisch begripsinzicht in de modale structuren der verschillende aspecten, zoals de schrijver meent. Zij verhuult veeleer deze structuren voor de nog enstatisch in de concrete entiteiten bevangen analytische blik.

's Schrijvers opmerking, dat de transcendentale kritiek had behoren te beginnen met de beantwoording van de vraag hoe een vóór-theoretisch impliciet begrip van de modale aspecten mogelijk is, heeft dan ook geen zin.

De zogenaamde naïeve ervaring kent nog geen transcendentale theoretische problematiek. Deze problematiek ontstaat eerst in de theoretische denk- en ervaringshouding met haar karakteristieke Gegenstands-relaties. Wel dient de transcendentale kritiek rekenschap te geven van de onderlinge verhouding en samenhang van de vóór-theoretische en de theoretische denken-ervaringshouding. Maar aan die eis voldoet Strauss' opvatting zeker niet.

De vervaging van het principieel verschil tussen deze beide laatste komt ook duidelijk uit in Strauss' kritiek op de rol, die door mij aan de theoretische intuïtie is toegeschreven in het proces der inter-modale kentheoretische be-

gripsvorming. De schrijver negeert daarbij mijn uitdrukkelijke onderscheiding tussen theoretische en vóór-theoretische intuïtie, die hier toch van fundamenteel belang is. De theoretische intuïtie kan nimmer werkzaam worden in het kenproces los van de theoretische kennishouding. Zij is noodzakelijk om ons een zeker inzicht te verschaffen in de modale structuren, die wij in de tegenstandsrelatie in de analytische blik hebben gekregen.

Dat dit theoretisch inzicht afhankelijk blijkt te zijn van de transcendentale grondidee van een wijsgerige kennistheorie en dat het blijkens de geschiedenis van het Westers denken zelfs geheel kan ontbreken tengevolge van een verabsolutering van bepaalde modale aspecten bewijst slechts dat ook de theoretische intuïtie geen autonome kenbron kan zijn, gelijk Edmund Husserl in zijn leer van de „intuïtieve Wesenschau” beweerde.

Nu is echter Strauss van mening, dat mijn beroep op de theoretische intuïtie ter verklaring van de mogelijkheid van een inter-modale synthesis tussen onze analytische denkactiviteit en haar kentheoretische „Gegenstand” niet opgaat. En dat vanuit mijn eigen standpunt! Immers, zo redeneert hij (a.w. blz. 109), een bewust actueel intuïtief contact is slechts mogelijk tussen de *actuele* logische denkfunctie en de *actuele* niet-logische bewustzijns- en ervaringsfuncties. Zolang de niet-logische aspecten echter actueel-geïndividualiseerd tot de concrete denkact behoren is een inter-modale verbinding principieel onmogelijk, want in hun actuele geïndividualiseerdheid zijn de logische en niet-logische aspecten (óók van de individuele denkact) juist in onlosmakelijke zin-verbondenheid gegeven. De theoretische inter-modale synthesis betreft echter de actuele logische denkfunctie en de niet-actuele, intentioneel geabstraheerde niet-logische ervaringsaspecten.

In het licht van de actuele (niet-abstraheerbare) aard van de intuïtie kan zij echter nooit *actueel* optreden binnen *geabstraheerde* aspecten (die als „Gegenstand” van onze theoretisch-logische analyse uitgelicht zijn). In strijd hiermee stelt Dooyeweerd: „My intuition moves to and fro between my deepened analysis and its „Gegenstand” to bring them into actual contact in the inter-modal synthesis of meaning”. Deze redenering schijnt weer logisch onweerlegbaar wanneer het principiële onderscheid tussen theoretische en vóór-theoretische (of practische) intuïtie uit het oog wordt verloren. De eerste kan uiteraard eerst werkzaam worden in de theoretische denk- en ervaringshouding, waarin de actuele analytische blik gericht wordt op de theoretisch uiteen- en tegenover elkander gestelde modale aspecten, het logische inbegrepen, die daartoe uit hun „ontische” systatische verbondenheid, die in de vóór-theoretische kenhouding hun grenzen *overdekte* en *verhulde*, worden geabstraheerd, zonder dat daardoor hun *ontische* systatische samenhang in de continuïteit van de kosmische tijd kan worden opgeheven.

Strauss is echter van mening, dat deze *ontische* systase de *ken-theoretische synthesis* (en bijgevolg ook de ken-theoretische antithesis) tussen onze analyserende denkact en de geabstraheerde modale aspecten *principieel onmogelijk* zou maken. De intuïtie kan volgens hem derhalve in de door mij bedoelde inter-modale kentheoretische verbinding van onze actuele logische denkfunctie met de geabstraheerde modale aspecten, die wij als „Gegenstand” tegenover haar gesteld hebben, geen rol spelen, omdat zij niet in de *geabstraheerde* modale aspecten, maar slechts in hun „ontische” systase werkzaam kan worden.

Met dit laatste ben ik het natuurlijk volkomen eens. Maar de daaruit door hem getrokken conclusie is wegens haar aperte verwarring van de theoretische met de vóór-theoretische intuïtie zonder meer onhoudbaar. Het is niet de gegeven ontische systase van de modale aspecten onzer ervaringswereld, die de vóór-theoretische intuïtie belet ons *inzicht* in hun structuur te verschaffen. Het is veeleer haar *enstatische*, nog geheel op de concrete werkelijkheid ingesteld karakter, dat haar dit onmogelijk maakt. Eerst in de theoretische denk- en ervaringshouding, waarin wij de analytisch uiteen- en tegenover elkander gestelde modale aspecten zelve in theoretische abstractie in onze logische blik krijgen, kan de intuïtie tot een kentheoretisch inzicht in hun modale structuur leiden.

Dat dit inzicht t.a.v. de modale structuur van het logisch aspect slechts in de theoretische kenhouding kan werkzaam worden, die slechts door middel van de voor haar karakteristieke inter-modale tegenstandsrelatie en de inter-modale synthesis tot een ken-theoretisch begrip van de modale structuren kan leiden, is ons reeds vroeger gebleken. Want deze structuren vertonen zowel een intra-modale als een inter-modale zin-samenhang die beide in het kentheoretisch begripsinzicht tot hun recht dienen te komen. En dit is juist de reden, waarom een poging tot oplossing van de theoretische tegenstandsrelatie in de logische subject-objectrelatie nimmer kan slagen.

Daarmee kom ik vanzelf tot de rol, die deze laatste relatie in het kennis-theoretisch proces van de begripsvorming van de modale aspecten heeft te vervullen.

Dat de theoretische tegenstandsrelatie de logische subject-objectsrelatie onderstelt kan niet twijfelachtig zijn. Immers de modale aspecten zijn ons nòch in theoretische abstractie uit hun ontische systase, nòch geanalyseerd in hun structurele zin-momenten gegeven. Zij kunnen slechts *object* van onze subjectieve analyse zijn. Dit werd dan in de transcendentale kritiek van het theoretische denken zó uitgedrukt dat zij een objectsfunctie in het logisch aspect hebben, d.w.z. dat zij objectieve kenmerken vertonen, die door subjectief-logische analyse aan het licht kunnen worden gebracht, en in een theoretisch begrip kunnen worden samengevat. Maar zijn deze kenmerken dan van slechts logisch of analytisch karakter? Dat ze *in hun logische objectsfunctie* binnen de *intra-modale* logische subject-objectsrelatie fungeren is uiteraard buiten discussie. Maar daaruit vloeit allerminst voort dat ze zelf van modaal-analytische aard zouden zijn en dat wij alleen reeds langs de weg ener logische objectivering van de modale aspecten tot theoretische kennis van hun kenmerkende structuurmomenten zouden kunnen komen.

Strauss heeft dit implicite zelf erkend, toen hij (a.w. blz. 127) opmerkte, dat (krachtens de inter-modale samenhang van alle aspecten) intra-modaal logisch nooit vereenzelvigd mag worden met exclusief of zuiver („rein”) logisch.

Tengevolge van zijn doorlopende verwarring van de ontische met de kentheoretische standen van zaken, en de daarmee samenhangende verwaging van het principieel verschil tussen de vóórtheoretische en de theoretische denk- en ervaringshouding heeft hij zich echter de weg versperd, om uit zijn bovenvermeld juist inzicht de juiste conclusie te trekken, namelijk *dat de intra-modale theoretisch-logische subject-objectrelatie van de inter-modale kentheoretische tegenstandsrelatie afhankelijk is*. Niettemin blijft

het een bijzondere verdienste van het ongetwijfeld met grote scherpzinnigheid opgezet betoog, waarin hij getracht heeft de kentheoretische inter-modale tegenstandsrelatie in de logische subject-objectrelatie op te lossen, dat het de verhouding tussen deze beide, die in mijn uiteenzetting van de transcendentale kritiek waarschijnlijk te veel op de achtergrond is geraakt, nadrukkelijk tot een *kritisch probleem van de eerste orde* heeft gemaakt.

Ik wil daarom op dit probleem in de context waarin hij het van meetaf gesteld heeft nog eens nader ingaan aan de hand van de volgende vragen:

1e. Is het vanuit het standpunt van de Wijsbegeerte der Wetsidee te aanvaarden dat hij het probleem inzake de verhouding van de ken-theoretische tegenstandsrelatie tot de logische subject-objectrelatie poogt te belichten vanuit de Kantiaanse en neo-Kantiaanse kennistheorieën?

2e. Is het hem inderdaad gelukt de inter-modale tegenstandsrelatie te reduceren tot een intra-modaal logische?

3e. Zijn de antinomieën, door hem ten onrechte tot logische contradicties gereduceerd, die hij meent in de inter-modale conceptie van de ken-theoretische tegenstandsrelatie te kunnen aantonen, in zijn intra-modaal logische opvatting van deze relatie vermeden, of moet juist deze laatste tot *echte* antinomieën voeren?

Ad 1e. In het 2e hoofdstuk van het tweede (systematische) deel van zijn proefschrift gaat Strauss uitvoeriger in op de vraag of het begrip, als logische eenheid in een veelheid van kenmerken van het kenbare, als een verbinding van logische en niet-logische momenten is te beschouwen.

Hij begint daartoe de aporieën in het licht te stellen, waarin zich zowel Kant's kennistheoretische opvatting van het begrip als een verbinding van spontane logische verstandswerkzaamheid met de bloot receptieve zintuiglijke waarneming verweekt, als de logicistische opvatting van de Marburgse school van het neo-Kantianisme, die deze aporieën meent te kunnen ontgaan, door het begrip zuiver-logisch te vatten en de zintuiglijke waarneming als kenbron te schrappen. In onmiddellijke aansluiting hieraan wordt dan mijn conceptie van de theoretische tegenstandsrelatie en de inter-modale theoretische synthese behandeld, waarbij de schrijver uiteraard niet nalaat de principiële verschillen tussen deze conceptie en die van Kant te vermelden.

Op zich zelf is natuurlijk tegen deze behandelingswijze geen enkel bezwaar te maken. In de dertiger jaren, waarin ik mijn eerste systematische uitwerking van de Wijsbegeerte der Wetsidee publiceerde, was inderdaad het neo-Kantianisme in zijn beide hoofdstromingen van de Marburger en de Badense School de overheersende denkrichting.

Hier te lande stichtte zij het Genootschap voor kritische filosofie en in de eerste aflevering van zijn orgaan „Annalen der critische filosofie” werd deze zgn. kritische transcendentale filosofie de enig wetenschappelijke genoemd. Het lag dus voor de hand, dat ik bij de bestrijding van het toenmaals nog bijna algemeen aanvaarde dogma van de autonomie van het wetenschappelijk theoretisch denken als vermeend uitvloeisel van zijn innerlijke aard, bijzondere aandacht moest wijden aan Immanuel Kant, de grondlegger van de Humanistisch georiënteerde kritische transcendentale filosofie en aan het neo-Kantianisme. En het dilemma waarvoor de Kantiaanse kennistheorie het neo-Kantianisme stelde om of met Rickert en de andere aanhangers van de Badense School Kant's conceptie van de theoretische kennis als een verbin-

ding van logische denkcategorieën met een zinnelijk ervaringsmateriaal te aanvaarden, of de aporieën waarin deze conceptie zich verwikkelde t.a.v. de vraag hoe deze verbinding van twee ongelijksoortige kenfuncties tot de logische eenheid van het begrip mogelijk is, te ontgaan door het kentheoretisch begrip *zuiver logisch* te vatten, had inderdaad een zekere verwantschap met het dilemma waarvoor volgens Strauss de volgelingen van de Wijsbegeerte der Wetsidee geplaatst worden t.a.v. de vraag of mijn conceptie van de theoretische kennis als een inter-modale synthesis van logische en niet-logische momenten is te handhaven, dan wel of zij intra-modaal logisch moet worden verstaan.

Dit was voor de Zuid-Afrikaanse filosoof Prof. Dr. H. G. Stoker aanleiding, om de gehele door de Wijsbegeerte der Wetsidee ontwikkelde transcendentale kritiek van het theoretisch denken op rekening van Kantiaanse invloed te schrijven, een fundamentele misvatting, die door Strauss in zijn vroeger werk over Wijsbegeerte en Vakwetenschap reeds op afdoende wijze is weerlegd.

Des te meer bevreemdt het, dat Strauss in zijn dissertatie over „Begrip en Idee”, waarin hij toch zelf uitvoerig is ingegaan op het radicaal verschil tussen de Kantiaanse opvatting van de transcendentale logische denkfunctie als formele wetgever der natuur en de door mij in de Wijsbegeerte der wetsidee ontwikkelde conceptie, niettemin het verwijt van Kantiaans subjectivisme tegen deze laatste richt. Hij doet dat in een uitspraak, die in haar gewrongenheid eigenlijk zich zelf weerlegt en die ik hier in de oorspronkelijke Zuid-Afrikaanse tekst (a.w. blz. 128 en 129) letterlijk citeer: „Deur de miskenning van die logiese objeksj in de formulering van die antithetiese denkrelasie (*origens weersprek deur di erkenning van 'n ontslote objektief-logiese distase in N.C. II pp. 469 e.v.*, (cursivering van mij, D.) is die subjectief-logische denkaktiviteit impliciet opgetrek in en vereenselwig met die totale modale struktuur van die analitiese aspek waaruit vanself die konsekwensie voortgevoel het dat die „Gegenstand” van ons analise in die nie-logiese ervaringsaspekte gesoek moes word. Dooyeweerd se skerp kritiek op Kant se rasionalistiese siening van die verstand as algemeen-geldige logiese wetgever van die natuur (waardoor die subjektieve denke d.m.v. die denkkategorië (begrippe) algemeen geldige vormgewer van die psigiese ervaringsmateriaal word) moet dus gemodificeer op hemsself van toepassing gemaak word (met inagneming van die feit dat Dooyeweerd sekerlik nie die menslike aktuele denke tot algemeen-geldige wetgewer (resp. vormgewer) van die natuur (resp. kosmos) verhef het nie).” Dit komt dus hierop neer, dat mijn scherpe kritiek op Kant's opvatting van de subjectief-logische denkactiviteit als formeel wetgever van de natuur op mijzelf van toepassing is met deze wijziging, dat ze *niet* op mij van toepassing is! Deze aperte logische contradictie in zijn betoog, die de schrijver zelf kennelijk ontgaan is, moge tegelijk voor hem een waarschuwing inhouden tegen de door hem bij voorkeur gehanteerde formeel-logische methode om de onhoudbaarheid van een door hem bestreden wijsgerige opvatting aan te tonen door de daarin gevolgde argumentatie in de vorm van een logische tegenspraak te gieten.

Met deze methode, die principieel verschillend is van de door de Wijsbegeerte der Wetsidee ontwikkelde methode van de blootlegging der antinomieën waarin zich iedere poging tot verabsolutering van bepaalde modale

aspecten ten koste van de overige noodzakelijk moet verstrikken, is volkomen ondeugdelijk om de onhoudbaarheid van een materiële wijsgerige conceptie aan te tonen. Formeel-logische contradicties in een wijsgerige argumentatie laten zich in het algemeen corrigeren, zonder de daar achterliggende materiële conceptie aan te tasten. Antinomieën daarentegen zijn niet van *intra-modaal logisch*, maar van *inter-modaal* karakter. Zij impliceren een materieel conflict tussen de wetskringen van onderling onherleidbare modale aspecten, zodra men poogt deze onherleidbaarheid te doorbreken.

Kant heeft in de transcendentale Dialectiek van zijn *Kritik der reinen Vernunft* dit principieel verschil tussen theoretische antinomieën en logische contradicties miskend door de eerste tot de laatste te herleiden. In de logicistische Marburger richting van het neo-Kantianisme was deze herleiding een rechtstreeks gevolg van de loochening van het inter-modaal karakter van de theoretische begripskennis. Bij Kant, die dit inter-modaal karakter althans in de verbinding van de logische denkvormen met een zinnelijk ervaringsmateriaal poogde te handhaven, was het een gevolg van zijn logicistische opvatting van de kentheoretische synthesis, die volgens hem uitsluitend door de transcendentaal-logische denkfunctie wordt bewerkstelligd.

In de Wijsbegeerte der Wetsidee past noch de Kantiaanse, noch de neo-Kantiaanse opvatting van het kentheoretisch begrip. Strauss heeft dan ook gemeend, dat hij bij zijn poging de inter-modale kentheoretische tegenstandsrelatie in de intra-modale logische subject-objectrelatie op te lossen, deze beide klippen heeft ontweken. De door hem zo zeer benadrukte logische subject-objectrelatie zou daarvoor de waarborg moeten bieden.

De schrijver heeft echter kennelijk over het hoofd gezien dat juist de vereenzelviging van de kentheoretische tegenstandsrelatie met de subject-objectsrelatie in de menselijke kennis tot de meest gangbare vooroordelen in de moderne kennistheorie behoorde, die, zoals we al eerder zagen, het zicht op de juiste verhouding van de zgn. naïeve of vóór-theoretische tot de theoretische, wetenschappelijke denk- en ervaringshouding grondig hebben verduisterd.

Ik kom daarmee vanzelf tot de tweede door mij tot de schrijver gerichte vraag of het hem gelukt is de inter-modale tegenstandsrelatie te reduceren tot een intra-modaal logische subject-objectrelatie.

Dat de logische subject-objectrelatie op zich zelf genomen niet van kentheoretische aard kan zijn, blijkt wel hieruit dat zij, zoals de schrijver ook zelf erkent, ook in de zgn. naïeve, vóór-theoretische denk- en ervaringshouding een noodzakelijke rol speelt, ofschoon hier van ken-theoretische problemen nog geen sprake is, evenmin als van een inzicht in het bloot modaal karakter van de logische subject-object relatie.

De in de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding nog primitieve onsystematische begripsvorming oriënteert zich hier uitsluitend aan de ontische subject-objectrelaties van de concrete werkelijkheid en ook de logische subject-object-relatie is hier dientengevolge een wezenlijk bestanddeel van die werkelijkheid, d.w.z. dat ze hier nog niet in haar modaal-analytische functie ter sprake kan komen. Want ofschoon de modale aspecten wel degelijk een constitutief bestanddeel van de ontische structuur van de menselijke ervaringshorizon zijn, wil dit allerminst zeggen, dat zij als zodanig reeds in de vóór-theoretische denk- en ervaringshouding *onderkend* zouden worden. Zo er hier al van een *impliciete ervaring* van deze aspecten sprake kan zijn,

dan is dit in elk geval geen *impliciete begripskennis*.

Heeft de schrijver nu bij de uiteenzetting van zijn eigen opvatting van de theoretische denk- en ervaringshouding inderdaad de tegenstandsrelatie in haar inter-modaal karakter kunnen uitschakelen? Wie zijn betoog ter zake nauwkeurig leest, zal tot de conclusie moeten komen dat hij in deze poging slechts *schijnbaar* geslaagd is. De bedoelde ken-theoretische relatie keert namelijk onmiddellijk terug waar hij, geheel in overeenstemming met mijn eigen conceptie, het kenmerkende van deze denk- en ervaringshouding karakteriseert door haar *uiteen-* en *tegenoverstellend karakter*. Dat dit onmogelijk uit de logische subject-objectsrelatie is te verklaren blijkt reeds uit het feit, dat deze relatie als zodanig niets met de bedoelde uiteen- en tegenoverstellende kenhouding van doen heeft. Het gaat hier immers om de uiteen- en tegenover elkanderstelling van de geabstraheerde modale aspecten van onze ervaringswereld doormiddel van onze subjectieve analyserende denk-activiteit.

De schrijver ziet zich nu echter ook gedwongen het *inter-modaal karakter* van de kentheoretische uiteen- en tegenoverstellingsrelatie tussen de geabstraheerde aspecten te erkennen, die hij nu echter op innerlijk tegenstrijdige wijze in een modaal-logische relatie poogt om te zetten. Ik citeer hier uit de Zuid-Afrikaanse tekst van zijn werk *Begrip en Idee* (blz. 125) de volgende uitspraak:

„Binnen (modaal in) die ontsloten subjek-objek relatie staan die modale werkelijkheidsaspecte *onderskeie* (d.i. logies geobjectiveerd) inter-modaal teenover mekaar!”

Dat het hier maar niet alleen om een *contradictie in formeel-logische zin*, maar om een *echte antinomie* in zijn betoog gaat zullen we nog nader bij de beantwoording van de door ons geformuleerde derde vraag aan de schrijver aantonen.

Het ging ons bij de beantwoording van de tweede vraag er nog alleen om te laten zien, dat de auteur het inter-modaal karakter van de kentheoretische grondrelatie niet *werkelijk* heeft kunnen *eliminieren*, maar het slechts heeft weten te *camoufleren* door haar als een relatie aan de ontsloten intra-modale objectszijde van het logisch aspect voor te stellen. En met de erkenning van het inter-modaal karakter van de ken-theoretische antithesis tussen de logisch geabstraheerde en uiteengestelde modale aspecten dringt zich van zelf ook weer het probleem van de kennistheoretische inter-modale synthesis op, dat de schrijver ten onrechte meent in zijn opvatting van de logische objectivering der modale aspecten volledig te hebben kunnen uitschakelen. Wij hebben dit in onze transcendentale kritiek van de theoretische denk- en ervaringshouding uitvoerig aangetoond bij de behandeling van het kentheoretisch probleem i.z. de theoretische analyse van de modale structuren der onderscheiden empirische werkelijkheidsaspecten. Dat de ontische systase, waarin de modale aspecten impliciet aan de vóór-theoretische ervaring gegeven zijn, allermint een impliciete *begripskennis* daarvan kan bewerken, maar integendeel deze aspecten in de discontinuïteit van hun modale zin voor de vóór-theoretische analytische onderscheidingswijze *verhult*, zagen we reeds hierboven.

Ad 3e. Strauss heeft zich veel moeite gegeven om de onhoudbaarheid van de inter-modale conceptie van de kentheoretische tegenstandsrelatie en

van de kentheoretische synthesis aan te tonen door de vermeende *logische contradictie* in het licht te stellen, waarin deze conceptie zich moet verstrikken. Het valt op, dat hij hier niet van *antinomieën* spreekt. Dit is nl. belangrijk, omdat gelijk ik hierboven opmerkte, met het signaleren van formeel-logische contradicties in een betoog nog allerm minst de onhoudbaarheid van de daaraan ten grondslag liggende materiële conceptie van de kentheoretische grondrelatie is aan te tonen.

Ik moet overigens ontkennen, dat hij inderdaad logische contradicties in mijn argumentatie van het inter-modaal karakter dezer grondrelatie zou hebben aangetoond. De schijn daarvan is slechts te danken aan een foutieve toepassing van de formele logica in zijn kritiek op de door mij gevolgde methode bij de analyse van de modale structuren der onderscheiden aspecten. Deze methode is doorlopend door mij gebruikt in de *New Critique of Theoretical Thought* en in mijn *Encyclopedie der Rechtswetenschap* en heeft naar ik meen haar vruchtbaarheid ook bewezen in haar toepassing op verschillende wetenschapsgebieden door vooraanstaande aanhangers van de Wijsbegeerte der Wetsidee, waartoe ook de jonge Dr. Strauss mag worden gerekend.

Een enkel voorbeeld moge volstaan om duidelijk te maken, waar het betoog van deze Zuid-Afrikaanse filosoof door een verkeerd gebruik van de formele logica derailleert, bij zijn vermeende signalering van de vicieuze cirkel en de logische contradicties, waarin de inter-modale conceptie van de kentheoretische antithesis en synthesis zou vastlopen. Ik citeer hier weer uit de Zuid-Afrikaanse tekst (blz. 105) van zijn proefschrift (*Begrip en Idee*): „Nie slegs die analiseerbaarheid van die logiese aspek vereis dat die logiese aspek teenoor die nielogiese aspekte gestel moet word nie, want diezelfde kan in beginsel van die analiseerbaarheid van elk ander aspek gesé word. Om die modale struktuur-momente van die juridiese aspek in sig te krij moet die juridiese aspek ewenseer gestel word teenoor al die nie-juridiese aspekte omdat ook die juridiese aspek (net soos die analitiese aspek) sy *sin* slegs openbaar in samenhange met alle ander aspekte. Wanneer die getal-aspek bv. teenoor die juridiese aspek gestel word, om te kom tot 'n insig in die (retrosiperende) struktuurmonument van *juridiese* eenheid en menigvuldigheid, het ons als resultaat met 'n begrip van 'n juridiese stand van sake te make. Dieselfde geld van analitiese eenheid en menigvuldigheid as struktuur-moment binne die *analitiese* aspek. Indien dit dus van die analitiese aspek geld, geld dit ook net so van elke nie-analitiese aspek dat die betrokke aspek slegs analiseerbaar is *via* 'n inter-modale sintese met al die aspekte wat daarvan onderskei word. Die juridiese aspek is dan slegs analiseerbaar *via* 'n intermodale sintese tussen ons aktuele logiese denkfunksie en die geabstraheerde modale struktuur van alle nie-juridiese aspekte.

Die geabstraheerde modale struktuur van die logiese aspek is egter sélf een van de geabstraheerde nie-juridiese aspekte, waaruit vanself volgt dat die aktuele analise van die juridiese aspek 'n *inter-modale sintese* tussen ons aktueel-logiese denkfunksie en die geabstraheerde modale struktuur van die logiese aspek *vereis* (hoe anders kan ons tot 'n begrip kom van die logiese analogie in die modale struktuur van die regsaspek?). Die teorie van 'n inter-modale sintese impliseer hiermee 'n merkwaardige en onhoudbare *sirkel*: om die logiese aspek te analiseer word 'n inter-modale sintese met al die nie-logiese benodig zónder dat as resultaat gekom word tot 'n inter-

modale sintese met die modale struktuur van die logiese aspek sêlf. Die juridiese aspek, as een van die nie-logiese aspekte wat in 'n inter-modale sintese gevat moet word om die analitiese aspek te analiseer, kan egter as sodanig slegs geanaliseer word via 'n inter-modale sintese met alle nie-juridiese (w.o. die logiese) aspekte (hoewel origins resulterend gekom kan word tot 'n intermodale sintese met die modale struktuur van die juridiese aspek). M.a.w. om die juridiese aspek te analiseer word 'n inter-modale sintese met die logiese aspek benodig (wat origins onmoontlik geag word omdat die logiese aspek slegs via 'n inter-modale sintese met die nie-logiese aspekte geanaliseer kan word¹, en om die logiese aspek te analiseer word een inter-modale sintese met die juridiese aspek o.m. benodig. In die taal van 'n logiese kontradiksie geformuleer sien die sirkel soos volg daaruit: „die modale struktuur van die logiese aspek kan nie in 'n intermodale sintese geanaliseer word nie as en slegs as die wel in 'n intermodale sintese gevat kan wordt.”

Bovenstaand uitvoerig citaat werpt een skerp licht op de kortsluiting, die in schrijvers betoog ontstaat doordat hij uit het oog verliest, dat datgene, wat hij een „onhoudbare cirkel” in mijn gedachtengang noemt, in werkelijkheid een noodzakelijk uitvloeisel is van de ook door hem zelf aanvaarde transcendentale grondideeën van de onderlinge onherleidbaarheid en onverbreekelijke wederkerige zin-samenhang der modale aspecten. Want deze ideeën zijn ontegenzeggelijk van *inter-modaal* karakter en liggen ook aan de in de Wijsbegeerte der Wetsidee ontwikkelde theorie van de kentheoretische begripsvorming van de modale aspecten ten grondslag. Er bestaat geen enkele logische contradictie tussen deze beide transcendentale ideeën, die veeleer onverbreekelijk met elkander samenhangen en op hun beurt weer niet te scheiden zijn van de transcendentale idee van de wortel-eenheid der modale aspecten in het religieuze centrum der menselijke existentie, waarop zij alle betrokken zijn en van de idee van hun goddelijke Oorsprong in de wil van de Schepper.

Doordat nu de schrijver de door hem gehandhaafde *inter-modale antithesis* tussen de logisch geobjectiveerde modale aspecten in een *intra-modaal logische zin* poogt te interpreteren verstrikt hij zich, behalve in een aperte logische contradictie, in onoplosbare *echte antinomieën*. Ter gelijktijdige handhaving van de onderlinge onherleidbaarheid der theoretisch geabstraheerde modale aspecten en het vermeende intra-modaal logisch karakter der kentheoretische antithesis ziet hij zich immers nu gedwongen ook hun onderscheiden modale zinkernen in *intra-modaal logische zin* te laten functioneren *met uitsluiting van iedere inter-modale theoretische synthesis*. Daarmee is een noodzakelijke antinomie ontstaan tussen de modale wetskring van het logisch aspect en die van de overige aspecten, *wier zin-kernen zich niet intra-modaal logisch laten interpreteren zonder hun onherleidbaarheid op te heffen*. Tevergeefs tracht de schrijver zich uit deze impasse te redden, die hem rechtstreeks in de ook door hem onderkende logicistische valstrik dreigt te voeren, door te benadrukken dat de modale struktuur van het logisch aspect niet *zuiver*-logisch is te verstaan, omdat de analogische struc-

¹ Dit is uiteraard geen weergave van mijn opvatting, maar een kommentaar van Strauss daarop. Het ware dus juist geweest, wanneer hij het begin van zijn tussen haakjes geplaatste toevoeging aldus geformuleerd had „wat origins naar mijn siening onmoontlik geag moet word.”

tuur-momenten van dit aspect zelve naar de inter-modale zin-samenhang met de modale structuren der overige aspecten *verwijzen*. Want daarmee is de vraag niet beantwoord hoe wij tot *begripsinzicht* in deze modale structuren kunnen komen. Want de bedoelde *verwijzing* moet *in het kentheoretisch begrip van de modale structuren zelf tot uitdrukking komen* en dat wordt juist afgesneden door de inter-modale tegenstandsrelatie in de intramodaal logische subject-objectrelatie op te lossen.

Wij hebben gezien, dat deze oplossing zelfs t.a.v. het kentheoretisch begripsinzicht in de modale structuur van het logisch of analytisch aspect niet opgaat. Want zonder theoretisch inzicht in de inter-modale zin-samenhang van het logisch aspect en de niet-logische aspecten is het onderscheid tussen de modale zin-kern en de analogische structuurmomenten onbegrijpelijk en zin-loos, maar is dan ook een wezenlijk begrip van het logisch aspect onmogelijk.

An extensive English summary of this study will be published in the first volume of *Philosophia Reformata* in 1976.